

І.М. Кулатова, О.Б. Супруненко

АРХЕОЛОГОЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І.А. ЗАРЕЦЬКОГО НА ПОЛТАВЩИНІ

Висвітлено археологічну та музейну діяльність відомого українського етнографа, археолога, земського діяча, уродженця с. Лютенька Гадяцького пов. Полтавської губ. Івана Антоновича Зарецького (1857—1936).

Ключові слова: персоналія, І.А. Зарецький, археологія, Полтава, Малоперещепинський «скарб».

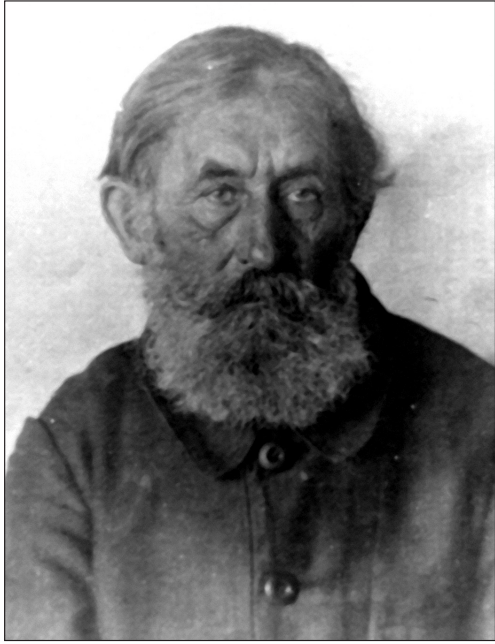
Ім'я Івана Антоновича Зарецького (1857—1936) відоме широкому загалу дослідників гуманітарного профілю України, Росії та Західного Казахстану (Митці України 1992, с. 260; Полтавщина 1992, с. 761; Ханко 2007, с. 66). Музейний діяч, етнограф, археолог, мистецтвознавець і краєзнавець, самородок-самоучка, уродженець с. Лютенька Гадяцького пов. Полтавської губ., залишив яскравий слід в історії Полтавщини, Воронежського краю та м. Оренбург (Супруненко 1989; 2002; Пошивайло 1991, с. 6—7; Кулатова, Супруненко 1995, с. 122—126). Нещодавно виповнилося 155 років від дня народження дослідника, і ця стаття має додати дециму до данини шани нашому землякові, чії праці ввійшли до кращих здобутків вітчизняної науки.

Так склалося, що І.А. Зарецький був зачинателем досліджень курганних старожитностей у Поворсклі, відкрив Лихачівське поселення скіфського часу та Полтавське слов'яно-руське городище, а в пониззі Ворскли — першу пам'ятку золотоординського часу та став одним із дослідників Малоперещепинського «скарбу», доклавши чимало зусиль для його збереження. Він же написав першу наукову роботу про цю унікальну знахідку, яка вийшла як стаття та у вигляді відбитка-брошури в Полтаві всього через три місяці після її відкриття (Зарецький 1912). Саме ця праця через поспішну підготовку через від'їзд автора з Полтави викликала критичні зауваження сучасників. Проте й досі чимало даних, наведених у ній, актуальні та є першоджерелом для вивчення історії виявлення Малоперещепинського «скарбу», та й не тільки його.

Талановитий юнак — син заможного козака — отримав домашню освіту та все жит-

тя вчився самотужки, поповнюючи знання з ширшого кола гуманітарних і технічних проблем. Самостійний життєвий шлях він розпочав у Полтаві настроювачем фортепіано в Інституті шляхетних дівчат (Павловський 1912, с. 234; Кулатова, Супруненко 1989). Абсолютний слух дістався йому від матері. Пізніше працював набирачем і фототипістом у полтавських друкарнях, де вважався одним із кращих спеціалістів. Видавнича справа вимагала опанувати нові, як на той час, напрями — введення до цього процесу фотографії, художнього ретушування й малювання. І кожен з цих аспектів видавничих професій І.А. Зарецький поєднував у собі. Дуже швидко він став одним із найповажніших фотографів губернського центру. Виконуючи замовлення різних установ місцевого самоврядування, фотографував заходи Полтавського губернського земства, практично єдиний упродовж понад 20 років готував численні віньєтки та фотосторінки до офіційних і ювілейних видань (Супруненко 1993; 2002).

Суто художня самостійна підготовка майбутнього археолога дозволяла йому вправно виконувати численні замовлення та поєднувати в оригінал-макетах видань фото й графічні елементи. Прикладом такого вдалого поєднання є серія земських альбомів «Украинское народное творчество» з широкого кола народних художніх промислів і творчості Полтавщини, оригінал-макети — «кальки» яких були підготовлені до друку І.А. Зарецьким (Украинское... 1912; 1913). Назвемо також кілька альбомів, до підготовки яких мав відношення І.А. Зарецький як співкладач чи автор малюнків, фотознімків і «кальок» до оригінал-макетів (Украинское...1912а; 1912б; 1913а; 1913бв). Щодо художньої підготовки дослідника маємо напрочуд фахово виконаний альбом

Іван Антонович Зарецький. Оренбург, кінець 1920-х рр.

«Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства», укладений А.Є. Зайкевичем, ілюстративна частина якого підготовлена І.А. Зарецьким (Мотивы... 1883; 1999). Збереглося листування полтавського етнографа з відомим дослідником писанкарства та завідувачем Лубенського музею К.М. Скаржинської С.К. Кульжинським (1867—1943) з приводу підготовки ілюстративної частини (Письмо... 1893; Супруненко 1999а, с. 153; 2000, с. 83, 91—92; 2002а, с. 14) всесвітньовідомого альбому «Описание коллекции народных писанок», частину ілюстрацій до якого теж виконав І.А. Зарецький (Кульжинский 1899).

Майстерність І.А. Зарецького в царині фотографії та поліграфії була вагомим засобом матеріального забезпечення його родини — дружини та чотирьох дітей. А коштів, які він отримував в Управі губернського земства спочатку як позаштатний, а пізніше як штатний працівник, переважно як допоміжний фахівець у галузі культури, безперечно, не вистачало й на необхідніше (Супруненко 2002).

Проте мрією І.А. Зарецького завжди було виконання суто наукових проектів. У втілених він вдало поєднував дослідницькі інтереси зі своєрідним науковим менеджментом. Наприкінці 1870-х — у 1880-і рр. І.А. Зарецький глибоко зацікавився археологією рідного краю та став одним із найвідоміших дослідників старожитностей басейну Ворскли в межах Полтавщини та південного заходу Слобожанщини

(Уварова 1904, с. 46). Від невеликих розвідок зі збором підйомних матеріалів між річками Коломак і Свинківка біля Полтави, обстеження пісків поряд з Білою горою поблизу Макухівки він перейшов до виконання давно запланованих III Археологічним з'їздом у Києві досліджень — розкопок курганів у басейні Середньої Ворскли здебільшого скіфської доби. На час розкопок культурно-хронологічна атрибуція цих пам'яток у Поворсклі ще не була визначена, і їх інтерпретували вже після його робіт — через 10—20 років (Багалеї 1905, с. 7; Городцов 1911, с. 147—148; Спицын 1918, с. 140—143; див. також: Кулатова, Супруненко 1992).

Перший дослідницький проект за підтримки визначного природознавця й археолога В.В. Докучаєва (1846—1903) був здійснений на приватних землях у східному куті Парасоцького лісу, поблизу с. Брусія під Диканькою (Мокляк, Шерстюк, Супруненко 2011, с. 9; Кулатова, Супруненко 2011; Супруненко, Шерстюк 2011а, с. 304). Тут І.А. Зарецький розкопав чотири кургани скіфського часу (Рудинський 1928, с. 44—45; Ковпаненко 1967, с. 83, 96; Супруненко 1998б, с. 108—109) на кошти, виділені власником земель князем Л.В. Кочубеєм ([Докучаєв] 1890). Цікаво, що умовами договору між власником і дослідником передбачалася передача найбільш атрактивних знахідок до приватної збірки Кочубеїв у Диканці (Кулатова 1998), а рядових речей — кераміки, виробів із заліза, скла та ін. — до місцевого земського музею ([Олеховский] 1899, с. 60—61). Матеріали розкопок цих курганів І.А. Зарецький підготував до друку (Зарецкий [1910]), хоча частково вони вийшли у вигляді короткої публікації лише через 110 років (Кулатова 1998).

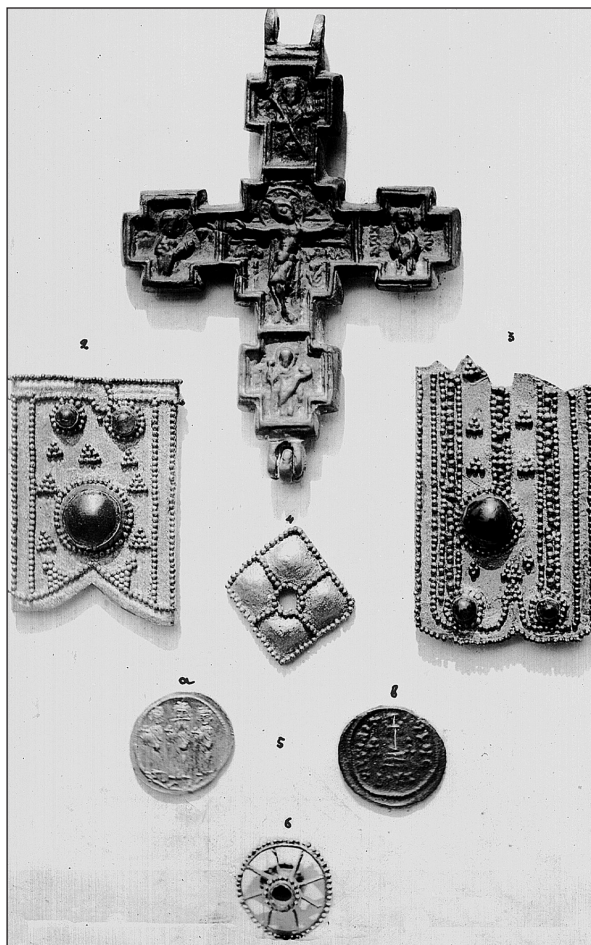
Результати невеликих розкопок 1887 р. окрили І.А. Зарецького. І наступного, 1888 р., він використав усі свої заощадження та кошти від продажу частини батьківської землі на дослідження курганів на межі Слобожанщини та Полтавщини — в околицях с. Лихачівка нині Котелевського р-ну Полтавської обл. (Зарецкий 1888). Тут він вивчав і описав грандіозний майдан Розрита Могила, вважаючи його городищем (Варвянська, Супруненко 1996, с. 17—18), а в окрузі здійснив наймасштабніші збори знахідок — підйомних матеріалів, залучивши до того чимало місцевих хлопчаків. Величезна колекція старожитностей ([Зарецкий] 1887, с. 2; Супруненко 2007, с. 32—34, 36), в якій тільки наконечників стріл скіфської та попередніх і наступних епох налічується близько 2 тис., і нині є окрасою збірки Державного іс-

торичного музею у Москві (Ковпаненко 1967, с. 6, 138).

У 1888—1889 рр. І.А. Зарецький між Лихачівкою та Деревками, а також в околицях Котельви дослідив 14 курганів бронзового віку—скіфського часу (Супруненко 1990, с. 6), серед яких були унікальні поховання еліти суспільства скіфської доби рубежу VI—V та V ст. до н. е. у Вітовій Могили та Опішлянці (Ильинская, Тереножкин 1983, с. 353—354), гунське поховання в кургані поблизу Розритої Могили (Терпиловський 1998, с. 47; Обломский 2003, с. 243, рис. 94, 1—5) та ін. Цікаво, що кошти на пошукові роботи на 1889 р. закінчилися, і дослідник, за сприяння Московського археологічного товариства, отримав кредит на їх проведення (Протокол... 1889). З метою погашення кредиту й повернення власних заощаджень він змушений був провести тривалі переговори про передачу чи продаж колекції отриманих знахідок, серед яких було чимало речей з дорогіших металів, з Імператорською Археологічною комісією та керівництвом Московського археологічного товариства (Переписка... 1889, л. 15—18). Ці переговори, що викликали невдоволення вищих чиновників від археології в Санкт-Петербурзі (там само, л. 9—11, 15—17; Багалеї 1888, с. 148—149; Семенов 1986, с. 34), завершилися придбанням для Російського історичного музею у Москві звітнього альбому дослідника та всієї колекції знахідок за суму в 1,5 рази меншу за затрачену І.А. Зарецьким (Переписка... 1889, л. 4). Звісно, така постановка справи пригасила дослідницький запал аматора-початківця, а багатьох уже радянських археологів у поривах паплюжити все «дореволюційне» та імена попередників запевнила в тому, що вчений продавав знахідки та мав зиск від наукових досліджень. Але останні що в XIX ст., що в наш час рідко дають змогу матеріально поліпшити життя вченому.

Та як би там було, І.А. Зарецький завдяки цим розкопкам став відомою фігурою в науковому світі України та Росії (Императорское... 1915, с. 123—124; Ковпаненко 1967, с. 83, 90; Кулатова, Супруненко 1990; Супруненко 1991). Його ім'я вже не сходило з вуст організаторів археологічних з'їздів, фундаторів музейних закладів та ініціаторів проведення різноманітних виставок старожитностей.

У царині археології йому ще не раз поталанило. Так, він віднайшов кошти на розкопки курганів бронзового віку та скіфського часу в селах Василівка й Бурти Полтавського пов. (Рудинський 1928, с. 44—45), консультував роз-

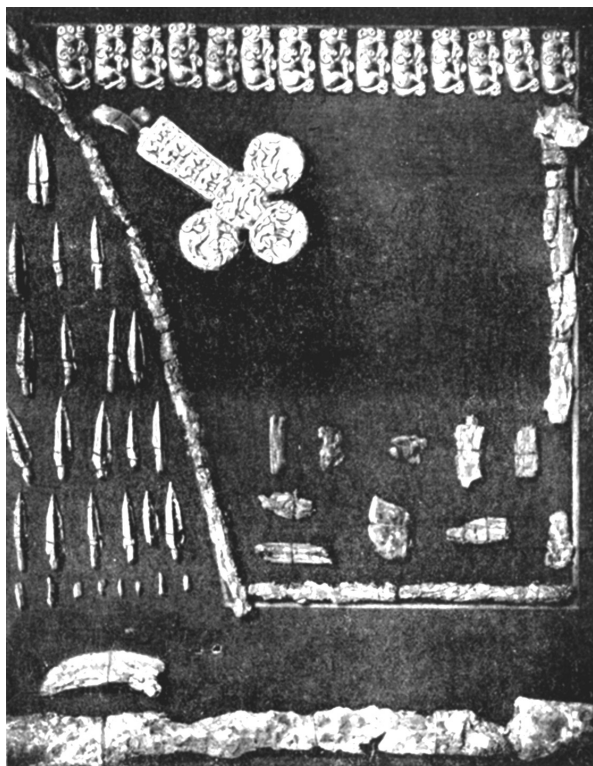

Стулка хреста-енколпіона з околиць Макухівки та предмети з Макухівського поховання 1882 р. Фото І.А. Зарецького, 1891 р.

копки курганів братами Ю.В. і А.В. Щербачовими в околицях с. Верхня Мануйлівка на Середньому Пслі в 1887 і 1889 рр. (Щербачев 1894; Супруненко, Шерстюк 2011, с. 1), а в 1912 р. розкопав курган доби бронзи на Мечетській горі над містечком Кишенька Кобеляцького пов. та зафіксував на ній рештки золотоординського некрополя (Зарецький 1912а).

Трохи пізніше доля подарувала йому щастя бути одним із відкривачів легендарного Малоперешепинського «скарбу» 1912 р. (Зарецький 1912; Сокровища... 1997, с. 103—104; Приймак, Супруненко 2005, с. 5—6) — решток поховання представника вищого ієрархічного щабля правлячої верстви Давньоболгарської або Хозарської держав, на думку багатьох фахівців, хана Кубрата (Вернер 1988; Витанов, Супруненко, Кулатова 1989; Сокровища... 1997).

Ця випадкова знахідка в приполтавському с. Мала Перешепина була збережена завдяки чітким і професійним діям полтавського археолога-практика та петербурзького вченого археолога-земляка М.О. Макаренка (1877—1938) (Супру-

Знахідки з кургану Опішлянка, розкопки 1888 р. Фото І.А. Зарецького, 1891 р.

ненко 1989, с. 63—64; Комар 2006, с. 9 и др.). І.А. Зарецький організував і супроводжував перевезення скарбу до Полтави, фотозйомку знахідок у приміщенні резиденції віце-губернатора Я.Г. Гололобова, інформував про виявлення комплексу дорогоцінностей керівництво Імператорської Археологічної комісії (Супруненко 1990, с. 10), насамкінець, провів значну роз'яснювальну роботу серед місцевого населення для передачі представникам комісії та земства розтягнутих по хатах дорогоцінних речей.

Не менш фаховий і водночас підприємницький підхід до справи бачимо в проведенні вченим досліджень мідних копалень доби бронзи в околицях Оренбурга на початку 1920-х рр., де І.А. Зарецький вважав доцільним відродження промислового видобутку руди (Виставкина 1989). Його обґрунтування доцільності поновлення давніх копалень було певною мірою використане при розширенні видобутку міді в роки Великої Вітчизняної війни.

І.А. Зарецький був членом низки наукових товариств України та Росії (Виставкина 1989; Труды... 1991, с. 5, 48; Кулатова, Супруненко 1995, с. 122—126). Він краще відомий як дослідник гончарного промислу Лівобережжя України. Не маючи спеціальної освіти, вчений підготував, зібрав кошти для публікації та видав еталонне й у наш час дослідження, присвячене

гончарству Полтавщини (Зарецкий 1894; див.: Пошивайло 1991; 1993, с. 12—13). Він стояв біля витоків Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (нинішнього краєзнавчого музею), був серед фундаторів та перших співробітників Воронежського земського та Оренбурзького краєзнавчих музеїв (100 років... 1991, с. 19). Більшість етнографів добре знає ім'я І.А. Зарецького як збирача колекцій Музею імператора Олександра III в Санкт-Петербурзі (нині Російський етнографічний музей), для якого полтавець зібрав багатющі колекції старовини в Полтавській, Харківській і Курській губерніях (Описи коллекций... без року; Украинцы 1983, с. 3—4, 52; Карпова 2002, с. 7—10; ін.), паралельно сформував основу фонду етнографічних збірок Полтавського музею (Павловский 1912, с. 235; Скрипник 1989, с. 60—61). Незначні суми на закупівлю предметів народного художнього ремесла, одягу, килимів тощо, що надходили з Петербурга, він використовував досить економно, а невеликі кошти, виділені Полтавським губернським земством, — і геть скупю, спрямовуючи все на збирання колекцій музею в Полтаві.

Величезний внесок І.А. Зарецького в підготовку й проведення Всеросійської кустарної виставки 1902 р., де він був повноправним представником від Полтавщини та «одним із кращих експонентів» (Кулатова, Супруненко 1989). А до виставки XII Археологічного з'їзду в Харкові підготував не тільки найяскравіший етнографічний розділ, а й видав із залученням «спонсорських» коштів каталог «полтавської» експозиції (Зарецкий 1902; Кулатова, Супруненко 1993, с. 38—42).

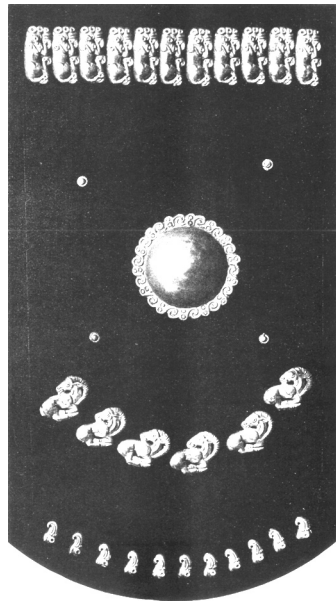
У Полтаві І.А. Зарецький був особою дуже відомою й шанованою. Скромного службовця земської управи та музею за організацію й проведення низки виставок було відзначено високим званням почесного громадянина (Павловский 1912, с. 235; К десятилетия... 1913, с. 16—17; Си-моненко, Супруненко 2003, с. 434 і наст.).

Нестатки в сім'ї, смерть дітей, поява нового керівництва в земському музеї прискорили переїзд вченого восени 1912 р. до Воронежа, де він очолив кустарний відділ місцевого земства та працював водночас у земському музейному осередку (Виставкина 1989). З початком Першої світової війни дослідник перебрався до Оренбурга (1915 р.), куди його запрошувало місцеве земство. Він брав участь у створенні та певний час очолював місцевий музей, здійснював заходи з розвитку кустарних промислів, вивчав пам'ятки місцевої старовини (Виставкина

1990). Від кінця 1920-х рр. І.А. Зарецький щорічно провадив невеликі розкопки курганів у басейні р. Урал, місце яких згодом відвідували відомі радянські археологи, зокрема Б.М. Граков (1899—1970) і К.Ф. Смирнов (1917—1980). Помер археолог під час дослідження курганів поблизу станції Кувандик (Оренбурзька губ.) влітку 1936 р., де й похований на місцевому цвинтарі.

Повертаючись до згаданої на початку статті І.А. Зарецького про Малоперещепинський «скарб» (Зарецкий 1912), нещодавно репринтно перевиданої в Полтаві (Малоперещепинське 2013, с. 3—29), зазначимо, що ця публікація про унікальний комплекс була першою з наукових праць, що надрукована в російськомовній і закордонній науковій літературі. Вона ілюстрована фахово виконаними авторськими фото І.А. Зарецького та рисунком-прорисовкою колеги по Полтавській вченій архівній комісії, художника, літератора й видавця Г.О. Коваленка (1868—1937), так би мовити, зробленими по «гарячих слідах» у резиденції Полтавського віце-губернатора перед відправленням предметів до Санкт-Петербурга. В публікації наведена дата відкриття комплексу — 29 травня (13 червня) 1912 р., в ній містяться відомості про розкрадання місцевими мешканцями окремих знахідок і придбання деяких із них антикварами, зокрема київським торговцем старожитностями В.В. Золотницьким (про нього див.: Супруненко 1998, с. 167).

Окрім добре викладеного фактичного матеріалу про умови знахідки та першого опису предметів зі «скарбу», стаття містить кілька неймовірних здогадок, невірних атрибуцій і датування окремих речей. Так, щодо візантійської срібної (з позолотою) амфори — окраси комплексу — в І.А. Зарецького склалося хибне уявлення про її виготовлення з електрики, котре згодом утвердилося в полтавській «краєзнавчій традиції» опису «скарбу» (Зарецкий 1912, с. 192—193, № 23). Воно спиралося на попередню апробацію речей, виконану у волості місцевим зубним техніком. Відсутність знань з візантійської нумізматики та відповідної літератури в Полтаві призвели автора до «омолодження» комплексу, його датування VIII—X ст. і навіть до припущення про належність золотих візантійських монет емісії імператора Никифора Фоки (там само, с. 203—204), що одразу потрапило до газет з гіпотезою про дари князю Святославу від імператора Візантії та викликало подив у колег і поважних науковців (напр.: Макаренко 1912, с. 209).

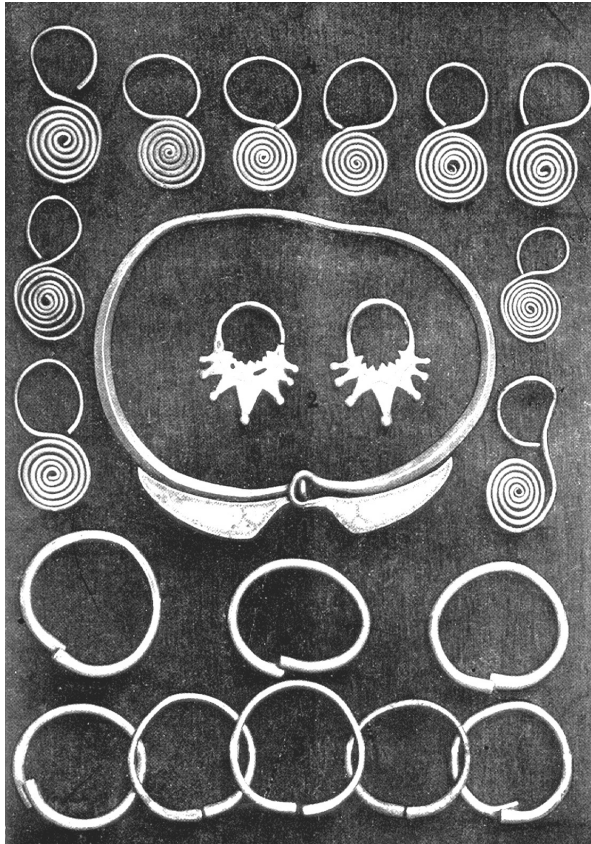

Предмети з поховання у Вітовій Могилі, розкопки 1888 р. Фото І.А. Зарецького, 1891 р.

Інвентар поховання початку XI ст. в Полтаві, посередині — золота золотоординська сережка з околиць Зінкова. Фото І.А. Зарецького, 1891 р.

Однак інші відомості, наведені в статті, загалом вагомо доповнювали фактичну базу з вивчення старожитностей краю та території Полтави. Зокрема, в ній уперше були оприлюднені дані про рештки подібного до Перещепинської знахідки поховального комплексу з околиць с. Макухівка під Полтавою, виявленого випадково 1882 р., наведені фото двох предметів з цієї знахідки (Зарецкий 1912, с. 202, 204). Саме завдяки їм і фото І.А. Зарецького здійснено атрибуцію та спроби реконструкції складу цього комплексу (Семенов 1986, с. 33—34; Супруненко 1998а, с. 72, рис. 67; 2007, с. 32, вкл. II, I; Приходнюк 2001, с. 165, рис. 22). Є в статті й інформація про факт виявлення на території Полтавського городища (1905 р.) пізньороманського скарбу жіночих прикрас початку XI ст. (Макаренко 1908, с. 201—204; Зарецкий 1912, с. 204—205; Корзухина 1954, с. 79; Григо-

Полтавський скарб 1905 р. Фото І.А. Зарецького, 1908 р.

рьев 1991). Перше фото предметів цього скарбу виконане до публікації М.О. Макаренка І.А. Зарецьким (Макаренко 1908, табл. I; Супруненко 2007, с. 40, фото). У цьому ж контексті наведено цікаві відомості про відкриття поховань роменсько-давньоруського курганного некрополя поряд із майбутнім приміщенням Полтавського губернського земства. Такі знахідки трапилися в 1892 та 1901 рр. і неодноразово згадувалися в літературі (Бучневич 1891, с. 2; Рудинський 1928, с. 57, табл. VIII, 34; Сухобоков 1975, с. 16, табл. 5; Супруненко 1998а, с. 92, рис. 87; 1999, с. 23; Супруненко та ін. 2008, с. 6). Заслуговує на увагу повідомлення про знахідку 1893 р. в Полтаві скарбу арабських дирхемів (Зарецкий 1912, с. 205; Котляр

1971, с. 42—43). Насамкінець, стаття містить короткий і впевнений висновок автора про існування решток літописної Лтави — слов'яно-руського поселення на Старополтавській горі, про яке І.А. Зарецький мав чимало відомостей (Зарецкий 1912, с. 205; Кулатова, Супруненко 1990, с. 42—43; Малоперещепинське диво 2013, с. 42).

Отже, в «полтавський» період життя (1872—1912 рр.) І.А. Зарецький пройшов шлях від аматора старожитностей до відомого збирача колекцій низки місцевих і столичних музеїв. В археологічному аспекті він був першим дослідником поселенських і курганних пам'яток у Поворсклі, зокрема поховань раннього залізного віку, стимулювавши та прискоривши своєю пошуковою та польовою діяльністю виділення яскравого локального феномену культури місцевих племен скіфського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя. Крім Вітової Могили та Опішлянки, І.А. Зарецькому неодноразово таланило в суто археологічних починаннях. Це були переважно поховальні комплекси: фіналу періоду скіфської архаїки та гунського часу поблизу Розритої Могили, перші поховання сарматів у пониззі Псла, Макухівське болгарське поховання 1882 р. на схід від Полтави, рештки курганного некрополя Полтавського слов'яно-руського поселення, золотоординський могильник на Мечетській горі та, насамкінець, Малоперещепинський «скарб». І.А. Зарецького справедливо вважають одним з фундаторів Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства — нинішнього Полтавського краєзнавчого музею, зачинателем архівної справи на Полтавщині, вивчення історії та особливостей керамічного виробництва на Лівобережжі Дніпра. Це дозволяє вшановувати дослідника і як одного з перших археологів на теренах Поворскля та загалом Полтавщини й Слобожанщини, відводити йому місце одного з піонерів в історії археології Дніпровського лісостепового Лівобережжя.

Багалеї Д.И. Заметка об Альбоме украинских древностей И.А. Зарецкого // Киевская старина. — К., 1888. — 12. — С. 148—149.

Багалеї Д.И. Предисловие к Археологической карте Харьковской губернии // Тр. XII АС. — М., 1905. — Т. 1. — С. 1—92.

Бучневич В. Полтавские подземелья (мины) // Полтав. губ. ведомости. — 1891. — № 55. — 20 июля. — С. 2 (перевидано: АЛЛУ. — 1998. — № 1/2 (3/4). — С. 151—154).

Варвянська Т.В., Супруненко О.Б. Розрита Могила. — Полтава, 1996.

Вернер Й. Погребалната находка от Малая Перещепина и Кубрат — хан на Българите. — София, 1988.

Виставкина Н.М. И.А. Зарецкий — сотрудник Оренбургского музея // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практ. семинар. — Полтава, 1989. — С. 116—117.

- Выставка Н.М.* Из переписки И.А. Зарецкого // Охрана і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар. — Полтава, 1990. — С. 47—49.
- Витанов Д., Супруненко А., Кулатова И.* Открытие и идентификация на гроба на хан Кубрат край. Полтава // Списание на Българската Академия на науките. — 1991. — 3. — С. 9—15.
- Городцов В.А.* Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 г. // Тр. XIV АС. — М., 1911. — Т. 3. — С. 93—161.
- Григорьев А.В.* О датировке Полтавского клада // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. Мат-ли ювіл. наук. конф. — Ч. 1: Археологія Полтавщини. — Полтава, 1991. — С. 85—87.
- Докучаев В.В.* Редакторское примечание // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому губернскому земству: Полтавский уезд. — СПб., 1890. — Вып. 1. — С. 118.
- Зарецкий И.А.* Замечательные древности, найденные в Полтавской и Харьковской губ. // Русские ведомости. — 1887. — № 82. — 25 марта. — С. 2.
- Зарецкий И.А.* Заметка о древностях Харьковской губернии Богодуховского уезда слободы Лихачевки // Харьковский сб.: Лит.-научн. прилож. к «Харьковскому календарю» на 1888 г. — Харьков, 1888. — Вып. 2. — С. 229—248.
- Зарецкий И.А.* Гончарный промысел в Полтавской губернии. — Полтава, 1894.
- Зарецкий И.А.* Добавление к Каталогу этнографического отдела археологической выставки в Харькове: Предметы, доставленные Музеем Полтавского губернского земства. — Полтава, 1902.
- Зарецкий И.А.* Описание древностей из раскопок в Полтавской губернии Полтавского и Зеньковского уездов, произведенных И.А. Зарецким [1910] // Архів Полтав. держ. краєзн. музею [втрачено під час пожежі 1943 р.].
- Зарецкий И.А.* Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии // Тр. ПУАК. — 1912. — 9. — С. 181—207; отд. оттиск-брошура.
- Зарецкий И.А.* Результаты пробной раскопки в урочище Мечеть, Кобелякского у. // Тр. ПУАК. — 1912а. — 9. — С. 111—119.
- Ильинская В.А., Тереножкин А.И.* Скифия VII—IV вв. до н. э. — К., 1983.
- Императорское Московское археологическое Общество* в первое пятидесятилетие его существования (1864—1914 гг.). — М., 1915. — Т. II: 1. Биографический словарь членов Общества; 2. Список трудов членов Общества, помещенных в изданиях Общества.
- Карпова О.* Собрание И.А. Зарецкого в Российском этнографическом музее как источник изучения украинского гончарства // Титульный этнос: здобутки, втрати. — Полтава; Опішне, 2002. — С. 7—11.
- К десятилетию* Полтавской ученой архивной комиссии: Отчет со дня открытия, с 26 октября 1903 г. по 26 октября 1913 г. — Полтава, 1913.
- Ковпаненко Г.Т.* Племена скіфського часу на Ворсклі. — К., 1967.
- Комар А.В.* Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII — нач. VIII в. // Степи Европы в эпоху средневековья. — Донецк, 2006. — Т. 5: Хазарское время. — С. 7—244.
- Корзухина Г.Ф.* Русские клады IX—XIII вв. — М.; Л., 1954.
- Котляр М.Ф.* Грошовий обіг на території України доби феодалізму. — К., 1971.
- Кулатова І.М.* Кургани скіфського часу в ур. Лапівщина у Поворсклі (за дослідженнями І.А. Зарецького 1888 р.) // АЛЛУ. — 1998. — № 1/2 (3/4). — С. 26—28.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Краєзнавча діяльність І.А. Зарецького // IV Респ. наук. конф. з історичного краєзнавства. — К., 1989. — С. 73—74.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Археологічні дослідження І.А. Зарецького в Полтаві // Охрана і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар. — Полтава, 1990. — С. 41—47.
- Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.* И.А. Зарецкий — первый исследователь памятников скифского времени Поворскля // Киммерийцы и скифы. Тез. докл. Междунар. конф., посвящ. памяти А.И. Тереножкина. — Мелитополь, 1992. — С. 48—49.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Археологічна тематика в діяльності Полтавської вченої архівної комісії // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. — Полтава, 1993. — С. 37—48.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Археологія в діяльності Полтавської вченої архівної комісії // Археологія. — 1995. — № 2. — С. 122—129.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Курганний могильник I, ур. Лапівщина (скіфський час, VI ст. до н. е.) // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район. — Полтава, 2011. — С. 180—182.
- Кульжинский С.К.* Лубенский музей Е.Н. Скаржинской. Описание коллекции народных писанок. — М., 1899. — Вып. первый: С альбомом из 33 хромо-литографированных и 12 черновых таблиц.
- Макаренко Н.* Материалы по археологии Полтавской губернии. Полтавский клад 1905 г.; Случайная находка близ с. Ивахники, Лохвицкого уезда // Тр. ПУАК. — 1908. — 5. — С. 201—212.

- Макаренко Н. Перещепинский клад (Предвар. сообщение) // ИАК. — 1912. — Дополн. к вып. 46. — С. 207—211 (Отд. оттиск).
- Малоперещепинське диво. — Полтава, 2013.
- Митці України: Енциклопедичний довідник. — К., 1992.
- Мокляк В.О., Шерстюк В.В., Супруненко О.Б. Диканський район // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район. — Полтава, 2011. — С. 7—32.
- Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства. — СПб., 1883 (передрук: Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За роки 1996—1999. — Опішне, 1999. — 4. — С. 513—534).
- Обломский А.М. Днепровское лесостепное Левобережье в позднеримское и гуннское время (середина III — первая половина V в. н. э.). — М., 2003 (Раннеславянский мир. — 5).
- Олеховский М.А. Естественный-исторический музей Полтавского губернского земства: Описание коллекций. — Полтава, 1899.
- Описи коллекций, собранных И.А. Зарецким // Архив Рос. этнограф. музею. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 13; Оп. 2. — Спр. 272—274.
- Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912.
- Переписка И.А. Зарецкого о продаже коллекции // Архив ПМК РАН. — Ф. 1. — ДАК. — 1889. — Спр. 29.
- Письмо И.А. Зарецкого к С.К. Кульжинскому. 1893 г. // ДАПО. — Ф. 222. — Оп. 1. — Спр. 178. — Арк. 2—5.
- Полтавщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1992.
- Пошивайло О. Гончарство Лівобережної України XIX — початку XX століть і відображення в ньому основних духовних настанов української народної свідомості. — К., 1991.
- Пошивайло О. Етнологія українського гончарства. Лівобережна Україна. — К., 1993.
- Приймак В.В., Супруненко О.Б. Малоперещепинський «скарб». — К.; Полтава, 2005.
- Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). — К.; Чернівці, 2001.
- Протокол совета Императорского Российского исторического музея. Заседание 18 октября 1889 года // Архив ДІМ РФ. — Ф. 2. — Спр. 748/5. — Арк. 36—40.
- Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею // Зб., присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 29—62.
- Семенов А.И. К реконструкции состава Макуховской находки (из истории изучения памятников Перещепинского круга) // СГЭ. — 1986. — LI. — С. 32—35.
- Симоненко І., Супруненко О. Археологічні дослідження вчених архівних комісій України // Архівний збірник на поштову 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії. Архіви і документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903—2003). — Полтава, 2003. — С. 420—448.
- Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України: Становлення і розвиток. — К., 1989.
- Сокровища хана Кубрата: Перещепинский клад. — СПб., 1997.
- Спицын А.А. Курганы скифов-пахарей // ИАК. — 1918. — 65. — С. 87—143.
- 100 років Полтавському краєзнавчому музею: Наук. читання. — Полтава, 1991.
- Супруненко О. Іван Зарецький — археолог і музейний працівник // Народне мистецтво Полтавщини: Наук.-теорет. конф., присвяч. 70-річчю Полтавського художнього музею. — Полтава, 1989. — С. 59—65.
- Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава, 1990. — С. 5—42.
- Супруненко А.Б. Материалы срубной культуры в исследованиях И.А. Зарецкого // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: Мат-ли ювіл. наук. конф. — Полтава, 1991. — Ч. 1: Археологія Полтавщини. — С. 43—45.
- Супруненко О. Літературні світліни І.А. Зарецького // Криниця. — Полтава, 1993. — № 5/6 (25/26). — С. 76—79.
- Супруненко О.Б. Антикварій із Мар'янівки [В.В. Золотницький] // АЛЛУ. — 1998. — № 1/2 (3/4). — С. 167—168.
- Супруненко О.Б. На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць. — Полтава, 1998а.
- Супруненко О.Б. Пам'ятки археології Полтавщини в матеріалах Докучаєвської експедиції 1888—1890 рр. // АЛЛУ. — 1998б. — № 1/2 (3/4). — С. 108—111.
- Супруненко О.Б. Про давньоруські центри Нижнього Поворскля // АЛЛУ. — 1999. — № 1 (5). — С. 20—30.
- Супруненко О. Сергій Кульжинський — дослідник писанкарства, етнограф і музейник // Християнські старожитності Лівобережної України. — Полтава, 1999а. — С. 150—161.
- Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської). — К.; Полтава, 2000.
- Супруненко О.Б. Наукові дослідження і підприємництво у діяльності І.А. Зарецького // Наук. вісник Полтав. ун-ту споживчої кооперації України. — 2002. — № 2 (6). — С. 57—61; 2003. — № 2 (10). — С. 58—61.

- Супруненко О.Б.* Нові документи про С.К. Кульжинського // Титульний етнос: здобутки, втрати. — Полтава; Опішне, 2002а. — С. 12—17.
- Супруненко О.Б.* З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис. — К.; Полтава, 2007.
- Супруненко О.Б., Мироненко К.М., Пуголов Ю.О., Шерстюк В.В.* Дослідження посаду літописної Лтави: Миколаївська гірка — К.; Полтава, 2008.
- Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.* Кургани Нижнього Прип'їлля. — К., 2011.
- Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.* Пам'ятки археології Диканського району // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район. — Полтава, 2011а. — С. 300—326.
- Сухобоков О.В.* Славяне Дніпровського Левобереж'я (роменская культура и ее предшественники). — К., 1975.
- Терпиловський Р.В.* Про культурно-історичну ситуацію першої половини і середини I тис. н. е. // АЛЛУ. — 1998. — № 1/2 (3/4). — С. 44—49.
- Труды* Полтавской ученой архивной комиссии. 1905—1917: Библиографический указатель / Сост. Супруненко А.Б. — Полтава, 1991.
- Уварова П.С.* Отчет по XII Археологическому съезду // Древности: Тр. МАО. — 1904. — Т. 20. — Вып. II. — Прилож. к Прот. № 583. — С. 45—59.
- Українське народне творчество.* Серия IV. Древотеліе. — Вып. 1-й: Резные пряничные и кафельные формы и проч. [Сост. Зарецкий И.А.]. — Полтава, 1912; Серия IV. Резьба по дереву. — Вып. 2-й: Предметы домашнего и хозяйственного обихода [Сост. Зарецкий И.А.]. — Полтава, 1912а; Серия III. Рукодельные работы. — Вып. 1-й: Рушники, шитые цветной бумагой. — Полтава, 1912б; Серия VI. Гончарные изделия. — Вып. 1-й: Типы украинской гончарной посуды [Сост. Зарецкий И.А.]. — Полтава, 1913 (передрук: Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За роки 1996—1999. — Опішне, 1999. — Кн. 4. — С. 536—568); Серия II. Ковры. — Вып. 1-й. — Полтава 1913а; Серия III. Рукодельные работы. — Вып. 2-й: Рушники, вышитые цветными нитками. — Полтава, 1913б; Серия III. Женское рукоделие. — Вып. 3-й: Хусточки, шитые цветной бумагой. — Полтава, 1913в.
- Українцы:* Каталог-указатель этнографических коллекций XIX—XX вв. — Ленинград, 1983.
- Ханко В.* Мистецтвознавча думка на Полтавщині. — Полтава, 2007.
- Щербачев Ю.* Раскопки близ села Мануйловки, Кременчугского уезда, Полтавской губернии в 1887 и 1889 гг. // Древности: Тр. МАО. — М., 1894. — Т. XV. — Вып. 2. — Прилож. 2-е к Прот. № 359. — С. 39—42.

Надійшла 24.09.2013

И.Н. Кулатова, А.Б. Супруненко

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И.А. ЗАРЕЦКОГО НА ПОЛТАВЩИНЕ

Рассматривается научная деятельность известного украинского этнографа, археолога, музейного и земского деятеля, уроженца с. Лютевка Гадячского уезда Полтавской губ. Ивана Антоновича Зарецкого (1857—1936). Дается обзор результатов проведенных исследователем археологических разведок и раскопок, охарактеризовано его участие в обследовании места находки и сохранении комплекса предметов Малоперещепинского «клада», анализ некоторых научных работ полтавского периода жизни и творчества ученого — одного из fundаторов Естественно-исторического музея Полтавского губернского земства. Работа проиллюстрирована фотоснимками И.А. Зарецкого 1891—1908 гг.

I.M. Kulatova, O.B. Suprunenko

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH BY I.A. ZARETSKYI IN POLTAVA REGION

The article examines the scientific activities of Ivan Antonovych Zaretskyi (1857—1936), a famous Ukrainian ethnographer, archaeologist, museum and Zemstvo figure born in Liutenka village of Hadiach Povit in Poltava Governorate. A review of the results of archaeological excavations and exploring conducted by the scholar is presented and his participation in the survey at the place of find and in preservation of the assemblage of finds from Male Pereshchepyne «hoard» is described. An analysis of some scientific papers from the period of life and work in Poltava of one of the founders of the Natural History Museum of Poltava Governorate Zemstvo is provided. The paper is illustrated by photographs made by I.A. Zaretskyi in 1891—1908.